

Het pad is het doel: agro-ecologie en de valkuilen op zoek naar hergronding

Marjolein Visser

Sinds de publicatie van 'Agro-ecologie in een notendop' door Oikos (deel 1 in 2012/60, deel 2 in 2013/66) is er veel in beweging gekomen in België: vooral in Wallonië, maar ook in en rond de grote steden in Vlaanderen. 'Agro-ecologie in een notendop' had het over de ecologie van voedsel (wat ruimer is dan de ecologie van landbouw), hoe agro-ecologie een kind van de ecologie is (en niet van de agronomie), hoe agro-ecologie een triptiek van praktijken, wetenschap en beweging omvat. Wat zo karakteristiek was aan de agrarische geschiedenis van West-Europa tot de Industriële Revolutie (het HASS-concept), hoe diezelfde Industriële Revolutie ons losgewrikt heeft uit de aarde door op landbouw en voedsel de principes van industriële economie toe te passen, en hoe we hebben leren denken met een on-ecologische interpretatie van efficiëntie (output/input), namelijk gebaseerd op een kromme en reductionistische definiëring van diezelfde output en input die geen rekening houdt met mens en natuur. Hoe een energetische benadering van efficiëntie ons doet inzien dat het massale verbruik van fossiele brandstoffen in het voedsel-systeem echt niet zo wow is als het lijkt.

Extractivisme

De beweging die we in België observeren past in een globale beweging: mensen komen in verzet tegen de schijnbaar onstuitbare dynamieken die onze aarde zowel sociaal als ecologisch aan het nekken zijn. Er bestaat hiervoor een term die, beter dan kapitalisme, aangeeft waar het echt om gaat: extractivisme. Extractivisme staat voor een maatschappelijke constellatie die toelaat dat rijkdom geëxtraheerd en geconcentreerd wordt in de handen van een handvol winnaars, de *happy few*. Om zo'n dynamiek te kunnen volhouden moeten er voortdurend grenzen verlegd worden (eeuwig op zoek naar nóg goedkopere arbeid, nóg goedkopere grondstoffen, nóg goedkopere energie, nóg goedkoper voedsel,...), anders stort het kaartenhuisje in elkaar. Extractivisme was al aanwezig in het Griekse en het Romeinse rijk en in onze koloniale avonturen in Afrika, Amerika en Azië, telkens gebaseerd op plunderingen van een steeds uitbreidend 'buitengebied' met bijbehorende slavernij om die plunderingen mogelijk te maken. Maar het stuitte telkens op biofysische grenzen die opnieuw konden doorbroken worden sinds de ontdekking van fossiele brandstoffen. Sindsdien zijn we ongeëvenaard ver gegaan in de uitbuiting van mens en planeet, in een schijnbaar onstuitbare dynamiek gebaseerd op het afwentelen van kosten op anderen en naar andere oorden.

Met voedsel in het brandpunt is onze extractivistische geschiedenis samen te vatten in één zin rond zeven met geweld goedkoop gemaakte zaken: *cheaper food* gemaakt met *cheaper energy* en *cheaper labour, people and care*, betaald met *cheaper money* met alle ecologische kosten afgewenteld op, en grondstoffen geput uit *cheaper nature*. Deze *race to the bottom* is al heel lang geleden ingezet, en er zijn al meerdere *points of no return*

overschreden. Veel ecosystemen en gemeenschappen zijn inderdaad al lang geleden onherroepelijk beschadigd en zelfs teloorgegaan. Vandaag zijn echter die oude extractivistische reflexen in de ogen van veel observeerders aanbeland in een cynisch *end game*.

Maar temidden van al die kommer en kwel is er een tegenbeweging die aanzwelt en die betekenis geeft aan de triptiek van agro-ecologie (wetenschap in wording, set van praktijken en beweging). Hoe we via agro-ecologie weerwerk kunnen leveren tegen de extractivistische dynamiek is de grote vraag die ik probeer te beantwoorden in wat nu volgt.

De eeuwige en universele hamvraag

'Vertel me wat je eet en ik vertel je wie je bent'

De hamvraag die eeuwig en overal en op alle beslissingsniveaus van de maatschappij speelt is of we het universele recht op voedsel kunnen rijmen met het even universele

recht van boeren op een menswaardig bestaan, en dat binnen de grenzen van het ecologisch toelaatbare. Laten we beginnen met die hamvraag als die gesteld wordt binnen een huishouden. Als we een huishouden definiëren als een groep mensen die een dak en maaltijden delen, dan zijn er op de wereld gemakkelijk meer dan een miljard huishoudens: evenveel politieke micro-arena's waarin er dagelijks beslissingen worden genomen die

Vandaag zijn echter die oude extractivistische reflexen in de ogen van veel observeerders aanbeland in een cynisch end game.

collectief dingen in beweging zetten op een hoger niveau. Vandaag doen de meeste huishoudens van het globale Noorden willens nillens mee aan het extractivisme, waardoor de mentale en fysieke afstand van boer tot bord steeds groter wordt. Voedsel is voor de meesten onder ons een anonieme bedoening geworden, onvoldoende gehinderd als we zijn door kennis over oorsprong en productieproces. Dat voedsel wordt bovendien met geweld steeds goedkoper gemaakt ten opzichte van ons inkomen, zodat een steeds kleiner deel van ons huishoudbudget (tot minder dan tien procent — een historisch en geografisch unicum) aan voedsel wordt besteed, waarvan er ook steeds meer en gemakkelijker weggegooid wordt, omdat we er zo weinig mogelijk tijd en aandacht aan willen besteden. Zodat we zoveel mogelijk geld en tijd kunnen besteden aan andere zaken die ons belangrijker lijken. Voedsel staat voortdurend in de solden — althans voor de meesten onder ons.

Voedsel als probleem — voedsel als verbindend element

Toch is er een tegenstroom die aanzwelt. In steeds meer huishoudens wordt er niet minder maar méér aandacht besteed aan voeding, voedsel, eten, koken, vraagstukken over de herkomst ervan. Een eerste stap is dat er meer gekookt wordt, met meer verse ingrediënten en minder ultra-getransformeerde producten. Met andere woorden: er wordt een stap teruggezet, naar minder afhankelijkheid van de voedingsindustrie. Vaak omwille van bewustwording rond de linken tussen voeding en gezondheid, mentaal welzijn, ethiek — dierenwelzijn is een klassieker. Even vaak gaat het om een

gezondheids crisis — degeneratieve ziekte, burn-out, depressie — die de eigenlijke trigger voor de bewustwording is. De tweede stap is dat er actief gezocht wordt naar alternatieven voor de supermarkt, omwille van verdere bewustwording rond het belang van de herkomst van voedsel: rond de fundamenteel oneerlijke ruilvoet tussen boeren en de rest van de samenleving, ofwel omwille van de ontdekking van een betere kwaliteit-prijsverhouding op parallelle boerenmarkten, ofwel omdat de supermarkt steeds minder te bieden heeft voor deze huishoudens. Voor diegenen die toegang hebben tot grond ligt dan een derde stap binnen handbereik: het aanleggen een moestuin. Als het even kan, komen daar ook dieren bij te pas (kippen zijn een klassieker, alweer door de link tussen voeding en dierenwelzijn). Een vierde stap is contact leggen met boeren en boerinnen of met laagdrempelige voedselinitiatieven, -netwerken, -actiegroepen.

Dit uitdijende proces van dingen anders doen met betrekking tot voedsel, vanaf de eerste stappen tot de laatste, is een unieke ontdekkingstocht op zoek naar *hergronding*: hernieuwd contact met de oorsprong van ons voedsel, hernieuwde waardering voor voedsel als iets dat ons allen verbindt.

En oh wonder! Tijdens dit hergrondingsproces in dingen doen, gebeurt er als vanzelf ook een omwenteling in denken, als het ware ook een paradigmatische hergronding. Voor de eerste stap werd gezet, keek men in zo'n huishouden op een andere manier naar de wereld dan na de vierde stap.

Hergronding: hernieuwd contact met de oorsprong van ons voedsel, hernieuwde waardering voor voedsel als iets dat ons allen verbindt.

Als boeren afstand nemen van de schaalvergrotingswedloop

Die concrete hergronding, die meteen ook een paradigmatische hergronding teweegbrengt, nemen we ook waar bij boeren. De boeren die ons resten in Europa moeten beschouwd worden als de laatste overlevers van de pletwals die het moderniseringsproject van de twintigste eeuw was. Wonder boven wonder zijn de meeste boerderijen in Europa nog ergens familiaal te noemen, ook al zijn ze ondertussen stevig geïndustrialiseerd en dito gekapitaliseerd en leven er velen bij gratie van de bank. De immer doorgaande schaalvergrotingswedloop maakt dat ze met steeds minder zijn. Van de winnaars van vandaag zijn er morgen alweer verliezers. De winnaars van morgen zijn het meest ontkoppeld van de grond en van ecologische wetmatigheden (dankzij *cheap nature*), de meest geïndustrialiseerden (dankzij *cheap energy*), de meest kapitaalintensieven (dankzij *cheap money*), diegenen die historisch ook al altijd de meeste voordelen hebben gehaald uit de schaalvergrotingswedloop.

Maar geheel conform aan de wet van de afnemende meeropbrengsten (cfr 'Agro-ecologie in een notendop', Oikos 2012/60) is die wedloop snelheid aan het verliezen. De onzekerheid installeert zich. Ook hier zwelt een tegenstroom aan die indruist tegen de dominante dynamiek. Steeds meer boeren gaan op zoek naar hergronding via meer ecologie. Bestaande, 'oude' boeren veranderen van strategie, stap voor stap. Er wordt begrepen dat meer ecologie op veel vlakken economisch interessanter is dan verdere schaalvergroting en industrialisatie, digitalisatie, financialisering van het productieproces. In die kentering staan bovendien ook nieuwe boeren op. Niet zelden komen

die nieuwe boeren uit de huishoudens die na vierde stap nog een vijfde stap durven te zetten. We observeren hoe zowel oude als nieuwe boeren stap voor stap evolueren naar nieuwe interpretaties van de oude succesformule van landbouw in de gematigde streken: de integratie van veeteelt met landbouw (zie 'Agro-ecologie in een notendop', deel I en II, in *Oikos* 2012/60 en 2013/66).

Triggers en testen voor verandering richting meer ecologie op de boerderij

Ook bij 'oude' boeren is er sprake van een eerste stap naar aanleiding van een trigger. Een trigger is een gebeurtenis die werkt als de laatste druppel die de emmer doet overlopen, een blikopener — vaak in de vorm van een crisis binnen een boerderij die nog net niet gewurfd is. De volle emmer is bijna altijd het verhaal van de prijzenschaar: boeren worden gedwongen steeds goedkoper te werken, onder steeds hernieuwde technische-innovatiedruk en een steeds ondraaglijkere schuldenberg. Boeren hebben ons al verteld van de volgende triggers: een rampjaar met onverklaarbaar veel kalveren die sterven aan diarree, resistentie van een hardnekkig onkruid aan alle nog toegelaten onkruidverdelgers, het gehalte aan organisch materiaal van de akker dat hardnekkig te laag blijft ondanks overvloedige hoeveelheden stalmest, de roemruchte melkprijzen crisis van 2008-2009, een zoveelste funest aardappeljaar en de frietindustrie die daaronder géén schade lijdt, nieuwe normen die maken dat er opnieuw grote sommen geïnvesteerd moeten worden, de melkerij die beslist geen melk meer op te halen omdat de boerderij te afgelegen ligt voor de te groot geworden koelwagens, een vertrouwenscrisis met een vertegenwoordiger van een firma (en voormalig vriend aan huis), burn-out, depressie. Opvallend verschijnsel in de verhalen van de laatste jaren: ettelijke gevallen van degeneratieve ziekten en/of ontwikkelingsstoornissen waarvoor de oorzaak meestal moet gezocht worden in de chronische blootstelling, generatie na generatie, aan een cocktail van pesticiden, waarvan een groot deel ondertussen verboden is wegens hun met schade en schande bewezen toxiciteit.

De tweede stap is dan een evaluatie van de opties die nog openstaan om de boerderij te redden. Boeren in die fase (die jaren kan duren) gaan dan typisch te rade bij andere boeren. In die zoekfase is het cruciaal dat ze de juiste contacten kunnen leggen die inspiratie en moed geven om het platgetreden pad van de schaalvergroting te verlaten. Dan kunnen er twee dingen gebeuren.

Ofwel realiseren boerderij en gezin een radicale ommezwaai in enkele jaren tijd. Het hele boerderijgebeuren wordt op een andere leest geschoeid, maar de betrokkenen beklimmen een ultrasteile leercurve en betalen veel leergeld. Hiervoor is zoveel moed, kennis, navigatiecapaciteit én financiële draagkracht nodig dat zo'n radicale omslag zeldzaam is.

Ofwel - en meestal - verloopt het veranderingsproces veel geleidelijker en voorzichtiger. Elk nieuw groeiseizoen geeft dan een nieuwe kans om te experimenteren met iets nieuws, of bij te leren met iets dat gestart is enkele jaren terug. In het geleidelijke scenario zijn de tweede en volgende stappen dan te interpreteren als een voorzichtig

aftasten van de opties om, enerzijds, de kosten te drukken en, anderzijds, meerwaarde te creëren binnen het bedrijf zelf. Hierbij kan hulp geboden worden.

Paden met elkaar vervlechten

Heel interessant is dat de paden van huishoudens en boerderijen, alle op zoek en op weg naar hergronding, elkaar kruisen en wederzijds beïnvloeden. In beide sferen gaat het om afstand nemen van bepaalde routines en reflexen om andere routines en reflexen te installeren: het ene afleren door het andere aan te leren, oude zekerheden loslaten om nieuwe zekerheden toe te laten. Hier ligt ook de kern van agro-ecologie in de ruimere zin van het woord: dat dubbele hergrondingsproces zichtbaar maken, analyseren, documenteren, interpreteren, politiek en economisch mogelijk maken, verdedigen, onderwijzen én uitvoeren. Dit werk leidt al snel tot het inzicht dat hergronding binnen de landbouw alleen maar kan als er ook hergronding binnen huishoudens gebeurt, en omgekeerd. Kwalitatieve hergronding onder 'oude' boeren leidt uiteindelijk tot een zacht maar finaal afscheid van de opbrengstmythe. Kwantitatieve hergronding in de landbouw, doordat er nieuwe boeren ontstaan, kan op dit ogenblik alleen maar als er vele huishoudens zijn die meehelpten uit overtuiging. Als individualisme plaats maakt voor samenwerking en wederkerigheid. Binnen huishoudens moet dan simultaan het besef groeien dat kwalitatief hoogstaand voedsel een hogere prijs heeft (weg van *cheap food* met *cheap energy* en *cheap labour* en *cheap nature*). Agro-ecologie is geboren uit een verflechting van die bewegingen.

***Binnen huishoudens moet dan simultaan
het besef groeien dat kwalitatief
hoogstaand voedsel een hogere prijs heeft.***

Van individuele hergronding naar sociale beweging

Hergronding vraagt om een diepgaande transformatie van praktijken, zowel binnen huishoudens als binnen boerderijen, als binnen alle entiteiten die nodig zijn om grondstoffen te transformeren tot voedsel en die naar ons bord te brengen. Elke verandering in 'doen' houdt risico's in. Het dragen van die risico's vraagt om constante bijsturing van de veranderingsprocessen, waardoor alle betrokkenen gedwongen worden routines en reflexen bij te stellen, wat uiteindelijk leidt tot paradigmatische verschuivingen. Die veranderingsprocessen, daar is het agro-ecologen uiteindelijk om te doen, ook al is het uiterst moeilijk om daarop de vinger te leggen. Het uitgangspunt is dat de nodige conceptuele hergronding geleidelijk en spontaan gebeurt, in intieme resonantie met concrete acties. Concrete veranderingen in manieren van doen en beslissen, zetten een onvoorspelbare reis naar het onbekende op gang. Bij die reis wordt een steeds verder uitdijende groep van actoren betrokken. Die actoren brengen op hun beurt veranderingen op gang, waardoor er uiteindelijk paradigmatische verschuivingen gebeuren. Ziehier de geboorte en werking van sociale bewegingen. Ziehier ook de triptiek van agro-ecologie in de ruimere zin van het woord: een wetenschappelijke transdiscipline die innig verbonden is met sociale bewegingen geboren op zoek naar hergronding van denken en doen in ons voedselsysteem. En dat door huishoudens weer te verbinden met boeren en de wortels van hun bestaan, en omgekeerd.

Hoe agro-ecologen hun onderzoek benaderen

Onderzoeksvragen maatschappelijk relevant maken

Agro-ecologie in de ruime zin van het woord is een socio-technische zoektocht naar antwoorden op onze hamvraag:

Hoe kunnen we ons adequaat voeden op basis van een eerlijke ruilvoet met boeren die ons dat voedsel leveren, en zonder afbreuk te doen aan de integriteit van de socio-ecosystemen waarvan ons bestaan op aarde afhangt, zowel hier als elders?

Zo gesteld, gebeurt er iets interessants met probleemformulering. De aangekaarte problematiek breekt namelijk vrij uit het keurslijf van ingenieurs- en natuurwetenschappen en hun (te) reductionistisch en (te) éénzijdig geschoolde onderzoekers. Zo kan de vraag worden ingebed in ruimere bevragingen, die iedereen hoe dan ook dagelijks voorgeschoteld krijgt, de een al bewuster dan de ander. Agro-ecologie in de ruimere zin van het woord omhelst expliciet deze transdisciplinariteit in de manier waarop er landbouw- en voedselproblemen worden geformuleerd, geanalyseerd en teruggekoppeld. Ecologische, technische, genetische, menselijke, sanitaire, politieke, filosofische en ethische vragen worden met elkaar verweven om de halsstarrige valkuilen van het reductionistische expert-denken te omzeilen. Maar hoe begin je hieraan?

Multi-actornetwerken

Het antwoord op de hoe-vraag ligt in de vraagstelling die opborrelt vanuit de realiteit in al haar complexiteit en paradoxaliteit. Zo is er onder agro-ecologen vandaag een grote hang naar nieuwe onderzoekspraktijken om onderzoekers, economische actoren, het middenveld en beleidsmakers te laten dialogeren ten behoeve van innovatie via *multi-actornetwerken*. Deze term staat voor een veelkleurige verscheidenheid van groepen mensen die samenwerken in functie van verandering in een bepaalde richting. Innovatie wordt hier veeleer gebruikt in de sociotechnische betekenis: elke innovatie heeft sociale en technische componenten en de nadruk ligt hier op de sociale inbedding van een technische innovatie.

Maar zonder precisering zijn zowel innovatie als multi-actornetwerken nietszeggende modewoorden die het voedselsysteem net zo goed nog verder naar de afgrond duwen. In agro-ecologie ligt de nadruk op sociotechnische innovatie naar meer ecologie in het voedselsysteem. Opmerkelijk vaak gaat het om *innovation by withdrawal*. Er wordt afstand genomen van iets (kunstmeststoffen, vlees eten, maïs en soja in veevoeder, kant-en-klaarmaaltijden, Roundup, ...). En dus moet er iets anders in de plaats komen. Vaak gebeurt dat niet zonder een herbedenking (*redesign*) van een heel systeem, desnoods de hele boerderij of het hele huishouden. En dat verloopt noodzakelijkerwijze in stappen. En elke stap kan meerdere jaren in beslag nemen, zonder garantie op succes.

Het pionieren met zulke nieuwe onderzoekspraktijken vraagt van de betrokkenen een immense verandering in positionering, *posture* in het Frans. Net zoals er wordt

afstand genomen van het reductionisme, wordt er ook afstand genomen van de 'objectieve' expertenbenadering.

Actie-onderzoek

Waar mogelijk en gewenst, gebruiken agro-ecologisch geïnspireerde onderzoeken binnen multi-actornetwerken principes en methodes van *actie-onderzoek* waarbij de idiosyncrasie van de context de richting aangeeft: elk onderzoek is ingebed in een unieke socio-ecologische dynamiek. De veranderingsprocessen en uitkomsten ervan zijn dus ook contextgebonden, alvast niet zomaar reproduceerbaar. Het hoeft dan ook niet te verwonderen dat in een eerste fase van zo'n onderzoekstraject veel aandacht wordt besteed aan een collectieve interpretatie van die context, van waaruit een centraal probleem wordt geformuleerd, waarop het actie-onderzoek zich vervolgens zal richten. Alweer: het is niet aan de onderzoeker(s) om vooraf en zonder verkenning van context en overleg met de actoren, te bepalen wat onderzoek verdient en wat niet. De correcte positionering binnen het multi-actornetwerk is dus essentieel voor een goed verloop der dingen.

Kennisdialogen

Actie-onderzoek binnen multi-actornetwerken betekent ook dat het faciliteren van *dialogos de saberes* (kennisdialogen) centraal staat, ter bevordering van informele kennisuitwisseling en ervaringsgerichte leerprocessen. Allemaal nodig ter stimulering van concrete acties in de richting van verandering met paradigmatische hergronding in ons brein als einddoel. Geen gemakkelijke opgave. Vaak wordt er al doende geleerd wat werkt en wat niet, om de juiste setting, de veiligste 'leerruimtes', het beste vertrouwen te creëren. Belangrijk hierbij is om niet te rigide te zijn in de onderzoeksopzet, iteratieve lussen tussen momenten van actie en reflectie te voorzien, en bereid te zijn de tijd te nemen en het geweer van schouder te veranderen als dingen fout lopen. Wat één keer werkt kan de volgende keer (in een veranderde of andere context) botsen op onverwachte obstakels.

Van project naar traject

Nog eens: het pad is het doel. Er is geen eindbestemming, wel een horizon in een richting die met ons ecologisch kompas af en toe wordt herbepaald. De ervaringen van het pad geven richting aan het vervolg van het pad: dat is het doel. En, zoals er oneindig veel verschillende contexten, constellaties en geschiedenissen zijn, zijn er oneindig veel paden naar eenzelfde horizon. Het proces van ervaringsgericht leren op die vele paden wordt geacht te leiden naar meer autonomie in denken en handelen van de betrokkenen, los van opgelegde scripten en recepten, richting meer ecologie in ons voedselsysteem, richting hergronding. Hierop past het begrip *onderzoekstraject* (met tussentijdse uitkomsten die worden getoetst aan de realiteit) vaak beter dan *onderzoeksproject* (met resultaten en een activiteitenrapport aan de financiers als eindpunt).

Obstakels voor hergronding

Agro-ecologen zijn uit op het blootleggen en ontrafelen van de systemische obstakels die in de weg staan van verandering naar meer ecologie in het voedselsysteem. Belangrijk hierbij is te beseffen dat ook agro-ecologen gemakkelijk vervallen in patronen van doen, denken en zijn die intrinsiek deel uitmaken van diezelfde crisis waar we willen uitraken. Dat komt omdat ze werken aan onderzoeks- en onderwijsinstellingen wier conventies, routines en reflexen mee deel uitmaken van de patstelling waarin de wereld vandaag verkeert.

Een van de uitdagingen is afstand te nemen van reductionistische onderzoeksroutines die het onderzoek weghouden van de realiteit zoals die zich aan ons voordoet.

Een van de uitdagingen is afstand te nemen van reductionistische onderzoeksroutines die het onderzoek weghouden van de realiteit zoals die zich aan ons voordoet. Kort gezegd is reductionisme de cartesiaanse manier van denken: 'Om een probleem te analyseren splitsen we het op in deelproblemen, die we elk apart oplossen. De som van de deeloplossingen lost dan het probleem op.'

De meeste academische disciplines, zeker in de natuurwetenschappen, zijn gebaseerd op die benadering. We worden hiermee heel sterk geconfronteerd tijdens de aanwerving van academici en bij de deliberaties rond onderzoeksfinanciering via projectvoorstellen. Hoe gespecialiseerder en technologisch verder doorgedreven het onderzoek is, hoe dieper de onderzoekers zich specialiseren in een steeds enger deelgebied van de materie, hoe meer spitstechnologie erbij te pas komt, hoe overtuigender dit alles overkomt om zich een plaats te veroveren in het academisch onderzoek. Helaas is dit type onderzoek het nec plus ultra van (intellectueel) extractivisme, en ten tweede geschiedt het steeds meer *hors-sol*: zonder enige connectie met de ecologische patstelling van vandaag (ook al wordt vaak gedaan alsof die er is).

Maar een transdiscipline zoals agro-ecologie, die nu net geboren is uit die existentiële crisis, uit nood aan systemische verandering, komt niet erg ver met reductionisme. Elke agro-ecologische onderzoeksvraag wordt per definitie ingebed in een groter geheel. Toch wil dit niet zeggen dat er geen deelproblemen meer bestudeerd worden, of dat er niet meer geëxperimenteerd wordt. Wel dat de keuze om een deelprobleem apart te nemen, gedragen wordt door meer actoren dan enkel de onderzoeker(s). Dat er dus een goede reden voor is om dat te doen, die voortkomt uit de realiteit. En dat de uitkomsten van dat deelonderzoek weer worden opgenomen in die realiteit. Het op gang trekken en houden van iteratieve lussen, met permanente terugkoppeling vanuit de realiteit zoals die wordt beleefd door een veelheid van actoren, wordt dus belangrijker dan resultaten genereren en publiceren voor een abstract publiek. Dit alles verloopt natuurlijk niet zonder slag of stoot — wel integendeel.

Valstrikken op het traject van de agro-ecologie

Hierboven is beschreven hoe agro-ecologen te werk gaan. Of liever, te werk proberen te gaan. Een iteratieve onderzoekslus wordt idealiter geopend op verzoek van een partij

die met vragen zit en ons daarvoor contacteert: een lokale actiegroep, een wijkcomité, een gemeente, een bestuurlijke entiteit, of meteen al een multi-actornetwerk, actief in het zoeken naar meer ecologie in ons voedselsysteem. Maar hoe die vraag vervolgens wordt behandeld, toont meteen aan hoezeer we zelf vastgeklonken zijn aan het probleem dat we proberen op te lossen.

Governance

Een eerste valkuil ligt in een notoir gebrekkig bestuur van de multi-actornetwerken. Hyperactief als ze zijn in veranderingsprocessen, beseffen deze actoren niet genoeg hoezeer ze zowel sociaal als technisch experimenteren op de grens van het haalbare binnen een maatschappelijke constellatie die een tegenovergestelde dynamiek ahangt. Vooral wat betreft *governance* binnen het netwerk is al aangetoond dat zo'n netwerk uiterst kwetsbaar is omwille van ondermaats bestuur, met onduidelijke beslissingsstructuren, met een discours naar buiten dat vaak sterk afwijkt van de praktijk aan de grond.

Spanningen rond interviews

Als er zich interviews aandienen, dan is er altijd het spanningsveld tussen het tijd-rovende van een diepte-interview voor een boer zonder tijd, de mate waarin een (beginnend) onderzoeker de kunst beheerst van het actief luisteren, en de mate waarin de geïnterviewde zich betrokken voelt bij de vraagstelling. Idem dito voor allerlei varianten van groeps gesprekken. Soms nemen boeren deel aan het hele proces van A tot Z in de hoop op een antwoord op hun vragen, maar hun informatie eindigt in een of ander buitenaards computermodel dat niet meer correspondeert met de oorspronkelijke vraagstelling, en de onderzoeker verdwijnt na afloop naar andere oorden.

Verschillen in tijdsbeleving

De verschillen in tijdspannes voor onderzoek enerzijds en anderzijds de urgenties en seizoensgebondenheid die het ritme van het werk op een boerderij bepalen, kunnen ook aanleiding geven tot misverstanden. Als het om thesisstudenten gaat, is hun aanwezigheid van korte duur en hun rol in actie-onderzoek is eerder beperkt. Vaak gedragen deze studenten zich als een vreemde 'stadseend' in de rurale bijt, met alle gevolgen vandien. Maar zelfs bij doctoraatsstudenten die wel wat tijd krijgen, nemen de academische prioriteiten (publiceren van artikelen, activiteitenverslagen, verdedigen van proefschrift) het al snel over van de verplichtingen om de iteratieve lus van hun actie-onderzoek correct te sluiten ten behoeve van de vragende partij(en). Actie-onderzoek is berucht om haar tijdrovendheid, en in een maatschappij waar alles draait rond tijdsefficiëntie leidt dat gemakkelijk tot overbelasting en onwilligheid van de deelnemers om verder te doen.

Gebrek aan middelen en mensen

Op al het voorgaande ent zich vaak het gebrek aan middelen (tijd en geld), zowel binnen die multi-actornetwerken als bij de academische onderzoeksgroepen. Tijdsgebrek

of, beter gezegd, de rem om de nodige tijd te geven aan bepaalde processen is vaak een gevolg van het korte tijdsbestek waarbinnen het meeste onderzoek zich moet wringen. De richtlijnen van de financiering zijn vaak te beperkend voor salarissen en reizen (af te leggen kilometers), terwijl die nu precies de bulk van de kosten van actie-onderzoek uitmaken. Aan de kant van de vragende partijen is er dan weer vaak dat gebrek aan een duidelijke missie, visie, transparant bestuur (te informeel, te horizontaal, te dilettantistisch...), waardoor het niet duidelijk is wie waarvoor staat en welke taken op zich neemt. Zelfs niet of de geformuleerde vraag voldoende gedragen is binnen het netwerk.

Het gebrek aan middelen laat zich ook voelen als een bepaald thema wél aanslaat. De oorspronkelijke pioniers worden in hun vrijwilligerswerk overklast door bestaande machtsverhoudingen en groepen die het concept kapen en coöpteren ter conformering aan het bestaande systeem, eerder dan het te transformeren van binnenuit.

Moeizame publicatie en academische (h)erkenning van actie-onderzoek

Onderzoek uitvoeren voor of liefst samen met een multi-actornetwerk in de richting van meer ecologie in ons voedselsysteem is één ding. Hierover publiceren is een ander paar mouwen. Als het veldwerk bestaat uit een serie interviews is het mogelijk die te verwerken in een klassiek formaat. Maar de hamvraag is dan: heeft dit onderzoek meerwaarde voor het multi-actornetwerk wat aan de basis van het onderzoek lag? Onderzoekers van agro-ecologisch getinte onderzoekstrajecten trekken zich nog te vaak terug in de academische ivoren toren na afloop van het veldwerk, in plaats van de iteratieve lus verder te zetten. De deadlines doemen op, de fondsen zijn besteed, het contract loopt af en men concentreert zich op de academische prioriteiten en kalenders. De rest wordt bijzaak.

Omgekeerd is er van een 'geslaagd' actie-onderzoek, waarbij de onderzoeker(s) wel degelijk zich ondergedompeld heeft/hebben in de realiteit van de problematiek, bijna maar één manier om verslag te doen. Dat is door het leerproces te documenteren op etnografische wijze omdat, bijvoorbeeld, de veldproeven niet beantwoorden aan academische normen (die mee deel van het probleem vormen), of omdat academische normen geen 'mislukt' onderzoek aanvaarden als iets waaruit te leren valt, of omdat de lering te specifiek is voor de context en er dus weinig of niets uit te infereren valt. Dit alles is dan weer voorwerp van kritiek van collega's die de principes van actie-onderzoek niet onderschrijven, maar wel de manuscripten evalueren die eruit voortvloeien.

Problemen met positionering

Aan de basis van vele hierboven beschreven spanningen ligt een probleem van *posture*: de nodige wijziging in positionering van de betrokken actoren in actie-onderzoek is niet te onderschatten, vooral aan de kant van de onderzoekers. Helaas, hierin zijn zowel studenten als senior onderzoekers vandaag onvoldoende of niet getraind tijdens hun studies. Ze moeten de nieuwe attitude door vallen en opstaan leren, en dat binnen een beperkende institutionele context.

Ook de actoren van netwerken hebben last met hun positionering ten opzichte van dit type onderzoek. De problemen van 'posture' aan beide kanten, gecombineerd met de organisatorische en financiële beperkingen van de meeste multi-actornetwerken maken dat het noodzakelijke vertrouwen tussen alle betrokkenen snel kan eroderen. Het gevolg is dat agro-ecologen uiteindelijk toch (dreigen te) vervallen in een nieuw regime van intellectueel extractivisme, waarbij onze multi-actornetwerken uiteindelijk niets meer zijn dan een 'innovatieve' bron van gegevens waaruit publicaties kunnen, moeten en zullen geëxtraheerd worden. Begrijpelijk, maar de beoogde veranderingsprocessen naar meer ecologie in het voedselsysteem verwateren en verdampen dan zienderogen.

Naar een hergronding van het academisch onderzoek

Het mag duidelijk zijn dat actie-onderzoek ten dienste van verandering richting meer ecologie in het voedselsysteem op eenzelfde manier gehinderd wordt door *lock-in* (opsluiting in beperkende denkpatronen) als de boeren en huishoudens zelf op hun hergrondingspad. Agro-ecologie is evengoed op zoek naar hergronding, maar dan van het academisch onderzoek.

Een eerste stap zou moeten bestaan in de (h)erkenning van het intellectueel extractivisme waarvan het meeste academisch onderzoek getuigt. Deze stap kan al jaren vergen en komt er in de meeste gevallen nooit. De tweede stap bestaat dan in het herconciëren van onderwijs, weg van dit extractivisme om een nieuwe generatie agro-ecologen op te leiden. Een ontologische omkering van leren is hierbij onontbeerlijk. Academische opleidingen bestaan nog altijd vooral uit een hoop theorieën, concepten, formules, modellen, grafieken en tabellen die losgelaten worden op de studenten zonder hen de mogelijkheid te geven om dat alles eerst en vooral te benaderen vanuit een reëel beleefde context. Ervaringsgericht leren gaat uit, niet van wat in het brein van de student moet gepropt worden, maar wat er zich uit dat brein moet kunnen ontwikkelen om zich agro-ecoloog te kunnen noemen. Een ontologische omkering betekent dat de vraagstelling ontstaat door een *pragmatic inquiry* van de realiteit zoals die zich aan ons voordoet, waaruit een hoop hoogst transdisciplinaire vragen rijzen, die de student zowel naar onder (microscop) als naar boven (macroscop) doet zoeken naar antwoorden. Zo'n omkering duwt de lesgever wel uit een academische comfortzone, en dat wringt.

Agro-ecologie is evengoed op zoek naar hergronding, maar dan van het academisch onderzoek.

Eens die comfortzone dan toch veilig verlaten is, vloeit deze tweede stap bijna spontaan over in een derde stap: om ook voor het onderzoek de betreden paden te verlaten en op zoek te gaan naar contexten en vraagstellingen die om nader onderzoek vragen. Dit is *slow science* bij uitstek, waarvoor paradoxaal genoeg niet de nodige tijd en middelen worden uitgetrokken.

Helaas, ook voor de overtuigden blijkt het niet gemakkelijk om het kompas naar meer ecologie goed te leggen (en goed te houden), en het deel van het voedselsysteem dat we nader bekijken goed in te passen in het geheel der dingen, trouw aan die

totaalvisie. We zijn nu eenmaal kinderen van een opvoeding- en onderwijssysteem in dienst van een bestel dat erop is gericht om rijkdom van 'elders' en van 'anderen' te concentreren naar ons toe. Extractivistische reflexen zitten diep ingebakken in ons systeem, en in elk van ons allen. Het gros van alle wetenschap en onderzoek aan universiteiten zijn emanaties van dit extractivisme, ook en misschien vooral als het over landbouw en voedsel gaat. Agro-ecologen die proberen het roer om te gooien maken het zichzelf héél lastig. Alleen door medestanders te zoeken in die zoektocht naar een andere manier van onderzoeken kunnen ze slagen in hun missie. Bij deze is een oproep gelanceerd.

Ook voor de overtuigden blijkt het niet gemakkelijk om het kompas naar meer ecologie goed te leggen.

Bio

Marjolein Visser is professor aan de ULB School of Bioengineering, leerstoel agro-ecologie.